

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са X научног скупа младих филолога Србије, одржаног
31. марта 2018. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година X / Књ. 1

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац.
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ана Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија

Одговорни уредници

Проф. др Милош Ковачевић
Доц. др Јелена Петковић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Никола Рамић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Сања Ђуровић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Тијана Ашић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др Милка Николић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Даница Недељковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Бранка Миленковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Бојана Вељовић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Др Пау Бори, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Доц. др Марина Кебара, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Анега Тривић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Доц. др Маја Андријевић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу
Др Тања Танасковић, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Секретар уредништва

Др Тања Танасковић

Зборник радова са X научног скупа младих филолога Србије, одржаног
31. марта 2018. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година X / Књ. 1

Крагујевац, 2019.

Наташа Козомора¹
Нови Саг

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ КОНЦЕПТА РУКА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се бавимо истраживањем асоцијативног поља лексеме *рука* у руском језику. Анализа асоцијативног поља је један од могућих приступа у истраживању лексичке семантике преко анализе садржаја језичког концепта. Рада се састоји од следећих сегмената: представљање реакција из Асоцијативног речника руског језика Ј. Н. Караулова на стимулусе *рука* и *руки*, класификовање реакција у семантичка обележја у складу са семантичком блискошћу, представљање структуре асоцијативног поља и, на основу изложеног материјала, дефинисање лексеме *рука* са психолингвистичког аспекта. Циљ рада је да се да шири дефиниција лексеме *рука* у односу на дефиницију из речничких одредница и да се утврди на који начин се концептуализује појам руке у свести говорника руског језика, односно, како се из буквалног значења руке и њених физичких карактеристика развијају пренесена значења.

Кључне речи: асоцијативно поље, руски језик, лексема, соматизми, рука

1. Увод

Анализа асоцијативног поља омогућава дефинисање лексеме са психолингвистичког аспекта јер реакције испитаника дају подробну информацију о одређеном појму која постоји у свести носилаца једног језика, а није обухваћена у речничкој дефиницији, како због тога што су речници усмерени на дефинисање без осврта на психолингвистичке карактеристике лексеме, тако и због уобичајеног сажетог начина представљања значења лексема у традиционалној лексикографији. Употреба асоцијативног поља као извора за добијање психолингвистичке дефиниције даје такође могућност издвајања социо-културних обележја која су садржана у лексеми као стимулусу за асоцијативни експеримент, што доприноси њеном детаљнијем опису и даје веће могућности за каснија поређења садржаја концепата и значења лексема у различитим језицима и културама.

Асоцијативни речници су речници у којима се бележе вербалне асоцијације испитаника. На левој страни, као одреднице, дате су речи на које испитаници дају асоцијације – стимулуси. На десној страни су асоцијације испитаника – реакције. Пошто се материјал за асоцијативне речнике добија у процесу анкетања савремених говорника, садржај асоцијативног поља може се сматрати еквивалентним материјалу добијеном другим методама анкетања, а у неким елементима и поузданијим (в. Стефановић 2015: 65–85). Према Бартмињском, оснивачу лублинске етнолингвистичке школе, значај анкетних истраживања огледа се у омогућавању приступа живој и актуелној језичкој свести говорника (Бартмињски 2011: 60).

¹ kozomoranatasa@gmail.com

2. Семантичка класификација реакција на стимулус рука

Да би се дошло до дефинисања лексеме *рука* на основу садржаја асоцијативног поља², све реакције на стимулусе, лексеме *рука* и *руки*, класификоване су у групе према семантичкој блискости. Неке реакције сврстане су у више група због могућности употребе како у основном, тако и у пренесеном значењу — у саставу идиома. Поједине реакције нису анализирани због немогућности недвосмислене интерпретације семантичке везе са стимулусом³. Претпостављена значења одређених реакција, које представљају синтагматску или парадигматску везу стимулуса и реакције, обично она која нису очигледна, или могу да се употребљавају како у основном, тако и у пренесеном значењу, проверена су на примерима из електронског корпуса руског језика⁴.

Због сличности реакција изазваних стимулусима *рука* и *руки* објединили смо два асоцијативна поља и реакције класификовали на основу семантичке блискости у групе и подгрупе, које представљају когнитивне особине концепта *рука*. Звездицом (*) су обележене реакције на стимулус *руки*. Анализа обухвата класификацију 594 реакције — 493 реакције на стимулус *рука* и 101 реакција на стимулус *руки*. Групе и подгрупе изложене су редоследом опадајуће фреквенције.

2.1. Лексема *рука* употребљава се у пренесеном значењу — углавном у саставу фразеолошких јединица.

Ова група садржи 183 реакције⁵. Уочавамо да значајан део концепта *рука* заузима пренесена употреба основног значења, о чему ће бити речи касније. Највећу фреквенцију има група која указује да *рука* и пружање руке симболизује пружање помоћи и пријатељски однос према неком. На другом месту по учесталости су реакције које говоре о руци као симболу власти.

- ▶ *рука* изражава пружање помоћи и пријатељства (78⁶): *друга* 38⁷, *руку моети* 9, *верная* 6, *дружбы*, *дружеская*, *помощи* 4, *помощь* 3, *друг* 2, *блайт*⁸, *помощник*, *протиянутий*, *протиянутий мне*, *протиянутий*, *рука руку моети**, *руку греети*, *товарищ* 1
- ▶ *рука* симболизује моћ и власт (50): *сильная* 16, *владыка* 11, *длинная* 10, *судьбы* 3, *прочь**2, *божья*, *Вселенной*, *жесткая*, *командир*, *коройки**, *прочь ойи Никарагуа**, *сила*, *смерти* 1⁹

2 Асоцијативна поља преузета су из *Руског асоцијативног речника* Ј. Н. Караунова (2002). Од 508 анкетираних на стимулус *рука* добијено је 185 различитих реакција, 120 реакција са фреквенцијом 1, а два испитаника нису имала реакцију. За стимулус *руки* анкетирано је 107 испитаника, добијена је 71 различита реакција, 58 реакција са фреквенцијом 1, а два испитаника нису имала реакцију. Ови подаци дају се на крају сваке одреднице у речнику.

3 У питању су реакције: *моетт*, *рука*, *руки** 2, *вдрузь*, *в ноги**, *на*, *надежда*, *нос*, *немец**, *протто*, *руку*, *Тель-Авив*, *темноша*, *чмо* 1.

4 <http://www.ruscorgpora.ru/>

5 Основно значење 35 реакција укључено је и у друге групе.

6 Број уз назив сваке подгрупе означава укупан број реакција у датој подгрупи.

7 Број уз сваку реакцију односи се на број јављања дате реакције међу испитаницима.

8 Ова реакција означава познанство, везу која се користи за остваривање личних интереса (Ожегов 2010: 50).

9 Покретом руке са исцрпљеним кажипрстом изражава се претња. Метафорички *рука* судбине, *рука* бога, *рука* васионе и *рука* смрти изражавају претњу, јер се доживљавају као силе и појаве које су изнад човекове моћи, чије деловање нико не може да избегне.

- ▶ рука симболизује људске особине и вештине (45): неспретност (*крюки** 8, *тяжелая* 5, *дырявые** 1), вредноћу и висок квалитет у раду (*золотые** 7, *золотая* 2, *легкая* 1), строгоћу (*твердая* 8, *железная* 2), похлепу (*загребущая* 3, *жадность** 1), доброту (*добрая, доброе*, добрые** 1), храброст (*не дрогнеш, характер* 1), вршење злочина (*в крови** 1), поштење (*честная* 1)
- ▶ рукама могу да се изразе емоције (10): позитивне (*тянешся* 2, *и сердце, ласкай**, *любимые**, *милые**, *нежностей, сердце* 1) или негативно (*гнев, не поднялась* 1)

Реакција *руку моеи* односи се на пословицу *Рука руку моеи* (Даљ 2000: 111), која означава узајамно помагање, а може да има и негативно значење помагања и прикривања у злочину или кажњивим радњама. Интересантно је да се ова реакција од укупно 506 реакција налази на осмом месту према учесталости. Ово говори о актуелности дате пословице међу говорницима руског језика и о пружању узајамне помоћи као уобичајеном у руској култури.

Реакција *владыка* потиче од пословице *Своя рука — владыка* (Даљ 2000: 289), која означава самосталност у деловању и одлучивању.

Реакције *прочь* 2, *прочь оти Никарагуа* 1 семантички су повезане са симболом руке као власти. У логици традиционалних представа додирнути и дохватити нешто значило је ступити у посед датог, стећи власт и право припадања (Байбури, Топорков 1990: 27). Реакција *прочь* тиче се фразеологизма *руки прочь*, који има значење забране додиривања одређеног предмета, и у пренесеном значењу, забрану мешања у одређену ствар или посао (Молотков 1968: 367).

Реакција *коройки* односи се на фразеологизам *руки коройки*, у значењу човека који нема довољно утицаја, власти и који не може да постигне успех у нечему (Молотков 1968: 399).

Реакција *крюки* односи се на фразеологизам *руки крюки*, који у руском језику има шаљиво значење неспретних, трапавих руку (Ожегов 2010: 311). Бројност ове реакције (8 јављања) повезује се са чињеницом да се ради о прецедентном тексту, тј. фразеологизму, у којем се управо плуралски облик појављује због римовања.

Реакција *жадность* асоцијативно је повезана са стимулусом *руки* својом значењем прекомерног узимања, а управо се рукама узима.

2.2. Рука је део људског тела.

Ова група садржи 146 реакција. Највећи број јављања у овој групи, а и у целом асоцијативном пољу, има реакција *нога* (78 јављања). Ово показује да је концепт *рука* когнитивно најближи концепту *нога*. Интересантно је да у асоцијативном пољу лексеме *нога* у руском језику, реакција *рука* (98 јављања) има већи број јављања у односу на реакцију *нога* у асоцијативном пољу лексеме *рука*. Ово се објашњава чињеницом да рука у односу на ногу има више функција у свакодневном животу, па је због тога асоцијативно заступљенија у когнитивној свести. Оваква веза између руке и ноге последица је антонимичне повезаности два појма. Супротност се представља као један од водећих логичких односа који има најснажнији утицај на парадигматску организацију лексике у језичком, али и у когнитивном домену (Драгићевић 2005: 62).

- ▶ руке и ноге су екстремитети (92): *нога* 78, *ноги** 7, *конечностей* 3, *руки** 2, *и нога, ноги* 1
- ▶ постоје десна и лева рука (28): *правая* 18, *левая* 8, *две**, *левый* 1

која говоре о температури руке, односе се на топлу руку); у естетској оцени руке доминира позитивна оцена (20 од 28 јављања).

2.4. Руком се врше различити свакодневне активности.

Ова група садржи 102 реакције које указују да један део концепта *рука* чине слике различитих активности које се врше рукама. Учесталост јављања говори да међу њима најважније место заузимају активности држања, покретања руку у различитим правцима и рад рукама.

- ▶ рукама се држи (29): *об руку 14, ручка 3, бревно, веревка*, в руке, гвоздь, двери*, карман, кошелек, нож*, пистолет, скальпель, сумка, цветы* 1*
- ▶ руке су покретне, због чега могу да се стављају у различит положај и пружају у одређеном правцу (24): *в брюки 4*, вверх* 3, рукойожайие 2, брось, брюки*, вверх, в карманы*, выйянуить*, зарядка*, наземь, поднимаить*, показывать, пройянуийая, пройянуийая мне, пройянуить, распускаить*, сиреляить, шянуить 1*
- ▶ рукама се ради (21): *умелая 2, бездейсйветй, возглавляить*, гребетй, делайть, дело*, занййы*, мастака, мастера, мастера*, орудие, работя, работя*, работя, рабочею человека, роботй, скука, сйаночника*, умение*, усшалая 1*
- ▶ руком се узима (6): *берущая, брать 2, в руку, гребез 1*
- ▶ руком се удара (5): *бьюш, бокс, кулак, илейка, удар 1*
- ▶ руке се перу (5): *мыть* 2, вымыть*, мыло, не мыть* 1*
- ▶ руком се пише (4): *писайть, пишей 2*
- ▶ рукама се плива(3): *река 2, озеро 1*
- ▶ руком се даје (2): *давайть, дайть 1*
- ▶ рукама се свира (2): *Паганини 2*
- ▶ рукама се грли: *обнимаить* 1*

Претпоставља се да је реакција *возглавляить* на стимулус *руки* повезана са синонимом творбено изведеним од лексеме *рука* — *руководить*.

2.5. Рука као важан елемент у свакодневном животију.

Ова група има 58 реакција. У питању су углавном облици генитива од именица које означавају људска бића (указује се на посесију, односно неотуђиво припадање руке телу особе).

- ▶ *моя, шоварица, человека 7, человек 5, матери 3, швоя, мужчины, своя, человека* 2, девушки, дочери, жена, женская, женщина*, женщины, индейца, матери*, мои* народная, любимого, мавра, обезьяны¹⁰, отец, папны*, преступника, пришельца, руки конкретного человека*, сестры, суки*, человек 1.*

3. Структура асоцијативног поља концепта *рука*

У анализу асоцијативног поља улази и представљање његове структуре. Асоцијативно поље концепта *рука* у руском језику је полицентрично и има три

¹⁰ У овој групи реакција налази се реакција *обезьяны*, јер је анатомска конституција мајмуна слична човековој.

центра: реакције које се односе на пренесено значење лексеме *рука* (25%), реакције које указују на руку као део људског тела (24%) и реакције које се односе спољни изглед руке (23%). Чињеница да у центар асоцијативног поља улазе реакције које се односе на пренесену употребу лексеме *рука*, говори о њеном великом значају као извору пренесених значења¹¹. Ближу периферију чине реакције које говоре о активностима које се врше рукама (18%), а крајњу периферију чине реакције које говоре о руци као важном елементу у свакодневном животу човека (10%).

4. Психолингвистичка дефиниција лексеме *рука*

Након семантичке анализе асоцијативног поља и изложених карактеристичних когнитивних обележја концепта *рука*, лексема *рука* може да се дефинише са психолингвистичког аспекта и упореди њен однос са лексикографском дефиницијом.

У речнику руског језика С. И. Ожегова издавајају се следеће семе лексеме *рука*: 1. одна из двух верхних конечностей человека от плеча до кончиков пальцев, а также от запястья до кончиков пальцев 2. почерк, подпись перен. (*Разобраться чью-н. руку.*) 3. сторона, направление (*разг.*). *На левой руке (слева)* 4. человек, а также вообще те, кто оказывает кому-нибудь уверенную, но неявную помощь. *Своя р. в министерстве у кого-н.* 5. руки какой. Употр. в нек-рых выражениях в знач. того или иного вида, сорта, качества (*разг.*). *Товар средней руки* (Ожегов 2010: 687).

Дакле, основно значење је да је рука један од двају горњих екстремитета, док су остала значења изведена од основног: руком може да се назива нечији рукопис (*Преознайти нечију руку*); страна или правац (*На левој руци [лево]*); човек који пружа неком прикривену помоћ у нечему (*Неко има своју руку у министарству*); означавање врсте, квалитета нечега (*Роба средње руке*).

На основу извршене семантичке анализе асоцијативног поља, лексему *рука* у руском језику са психолингвистичког аспекта можемо да дефинишемо као део људског тела, који заједно са ногама спада у екстремитете. Карактеристична спољашња обележја руке су дужина, физичка снага и естетски изглед. Покретљивост руке омогућава да се њоме врше различите свакодневне активности. Пренесеном значењу *рука* у оквиру фразеолошких јединица може да означава помоћ и пријатељски однос, утицај и власт неког у друштву и различите људске особине и вештине.

5. Закључак

Из представљених дефиниција видимо да се лексикографско и психолингвистичко дефинисање лексеме *рука* у свом основном значењу поклапају. Иако се пренесена значења из лексикографске дефиниције проналазе у траговима и међу

¹¹ Ово није случајно јер истраживања показују колико је широко поље метафора, чији је изворни домен део људског тела. Соматизма у српској лингвистици бавила се Лариса Раздобудко Човић (Раздобудко Човић 2003). У књизи *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику* извршила је контрастивну анализу соматизама у руском и српском језику, приказавши статистику метафора и метонимија насталих од наведених лексема у поменутом два језика. Међу општим аспектима пренесених значења ауторка наводи физички изглед човека, антрополошки аспект, естетски аспект, емоције, психичко стање и расположење, гестикулација, занимање и начин живота, здравствено стање човека, негованост/негованост, разлике у полу, што управо можемо да уочимо и у асоцијативном пољу лексеме *рука*.

реакцијама асоцијативног поља, анализа асоцијативног поља дала нам је ширу слику како о основном значењу руке и њеним типичним особинама, тако и о пренесеним значењима и степену њихове заступљености у когнитивној свести руских говорника. Видели смо да се буквално значење руке, углавном поступком метафоре и метонимије, преноси на следеће аспекте: међуљудски односи, власт и управљање, рад, особине, и у мањој мери емоције. Од ових значења највеће место заузима пријатељство и пружање помоћи, а затим власт и друштвена моћ, што показује колико су са културолошког аспекта ове појаве важне међу говорницима руског језика.

Литература

- Байбурин, Топорков 1990: А. Л. Байбурин, А. К. Топорков, *У истоков етикета*, Ленинград: НАУКА.
- Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик – слика – свет: етнолингвистичке студије*, Београд: Slovo Slavia.
- Даль 2000: В. И. Даль, *Пословицы и поговорки русского народа*, Москва: Эксмо-Пресс.
- Драгићевић 2005: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације у семантичким изражавањима*, Београд: *Асоцијативни речник српског језика*. Део 1, Од стимулуса ка реакцији, Београд, 56–77.
- Караулов и др. 2002: Ю. Н. Караулов и др., *Русский ассоциативный словарь*, Том 1, От стимула к реакции, Москва: ООО „Издательство Астрель“: ООО „Издательство АСТ“.
- Молотков и др. 1968: А. И. Молотков и др., *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Ожегов, Шведова 2010: С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Москва: Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Раздобудко Човић 2003: Л. Раздобудко Човић, *Семантика и прагматика соматизма у српском и руском језику*, Београд: Ведес.
- Стефановић, 2015: М. Стефановић, *О доменима експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса хлеб у руском и српском језику)*, Нови Сад: *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику*, LVIII/2, Нови Сад, 65–85.

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА РУКА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей работе рассматривается ассоциативное поле лексемы *рука* в русском языке. Анализ ассоциативного поля является одним из доступных способов в исследовании лексической семантики через анализ языкового концепта. Работа состоит из следующих частей: представление реакций из Ассоциативного словаря русского языка Ю. Н. Караулова на стимулы *рука* и *руки*, классификация реакций по семантическим признакам в соответствии с семантической близостью, описание структуры ассоциативного поля и, на основании изложенного материала, определение лексемы *рука*, исходя из психолингвистического аспекта. Цель работы — определить лексему *рука* более подробно по отношению к определению в словарных статьях и установить способ концептуализации понятия *рука* в сознании носителей русского языка, в частности, каким способом из прямого значения *руки* и её физических характеристик развиваются переносные значения.

Ключевые слова: ассоциативное поле, русский язык, лексема, соматизмы, рука

Нађаша Козомора